

ארונו של יוסף

וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת עֲצָמוֹת יוֹסֵף עִמּוֹ כִּי הִשְׁבַּע הַשָּׁבִיעַ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר פֶּקֶד יִפְקֹד אֱלֹהִים אֶתְכֶם וְהֶעֱלִיתֶם אֶת עֲצָמוֹתַי מִזֶּה אֶתְכֶם: (שמות יג ט).

תוספתא מסכת סוטה (ליברמן) פרק ד הלכה ז²

יוסף זכה בעצמות אביו.³ אף הוא לא נתעסק בו אלא משה, שנאמר: "ויקח משה את עצמות יוסף עמו וגו' " - מלמד שכל העם היו עסוקין בביזה והוא עוסק במצוה, שנאמר: "חֲכָם לֵב יִקַּח מִצְוֹת וכו' " (משלי י ח).⁴ אילו לא היה מתעסק בו משה לא היו ישראל מתעסקין בו? תלמוד לומר: "ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם" (יהושע כד לב).⁵ אלא, כיון שראו ישראל את משה שהוא מתעסק בו, אמרו: הניחו לו, כבודו בגדולים יותר מן הקטנים.⁶ ואילו לא היו משה וישראל מתעסקין בו, לא היו בניו מתעסקין (בו)? תלמוד לומר: "ויהיו לבני יוסף לנחלה".⁷ אלא כיון שראו בניו את משה וישראל שהיו מתעסקין בו, אמרו: הניחו לו, כבודו במרובין יותר מן המועטין.⁸

מנין היה משה יודע היכן יוסף קבור? אמרו: סרח בת אשר היתה באותו הדור והלכה ואמרה לו למשה: בנילוס נהר יוסף קבור. שעשו לו מצרים שפודין של מתכת וחברום בַּבְעָץ.⁹ והלך משה ועמד על נילוס נהר ואמר: יוסף, הגיעה שעה שהקב"ה גואל את ישראל. הרי שכינה מעוכבת לך וישראל מתעכבין לך וענני כבוד מעכבין לך. אם אתה מגלה את עצמך – מוטב. ואם לאו – נקיים אנו משבועה שהשבעת את אבותינו.¹⁰ צף ארונו של יוסף ונטלו משה ובא לו. ...¹¹ ויש אומרים: בקברות מלכים יוסף היה קבור.¹² והלך משה ועמד על קברות המלכים ואמר: יוסף, יוסף! הגיע שעה שהקב"ה גואל את ישראל. הרי שכינה מעוכבת לך וישראל מעוכבין לך וענני כבוד מעכבין לך. אם אתה מגלה את עצמך – מוטב. ואם לאו – נקיים אנחנו משבועה שהשבעת את אבותינו. מיד הקיץ ארונו של יוסף ובא משה ונטלו.¹³

¹ השווה עם הפסוק בסוף ספר בראשית: "וַיִּשְׁבַּע יוֹסֵף אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר פֶּקֶד יִפְקֹד אֱלֹהִים אֶתְכֶם וְהֶעֱלִיתֶם אֶת עֲצָמוֹתַי מִזֶּה". מילה אחת, "אתכם", עושה את כל ההבדל. ועוד נידרש לעניין.

² מקבילה לדרשה שלהלן מצויה במכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דויהי פתיחתא ומשם הועתקה, כך נראה, בשינויי לשון קלים, לגמרא סוטה יג ע"ב. אנו נקטנו לשון התוספתא ונעיר פה ושם מנוסח המכילתא או הגמרא בסוטה.

³ זכה במצוה להביא את אביו לקבורה בארץ, כמתואר בהרחבה בסוף פרשת ויחי.

⁴ הפסוק המלא הוא: "חֲכָם לֵב יִקַּח מִצְוֹת וְאָוִיל שְׁפָתַי יִלְבֹּט". אולי כאן לא מובא הפסוק עד סופו, ולא בגלל חוסר מקום, אלא על מנת שלא להוציא לעז על בני ישראל שהתעסקו רק בניצול מצרים, כפי שהמדרש ממשיך ואומר. עוד על פסוק זה ממשלי שהחכם לוקח מצוות ראה בראשית רבה נב ג על אברהם שהיה מחזר אחר אורחים וכשאלה פסקו אחרי הפיכת סדום, עבר לגרר שמא שם תזדמן לו מצוות הכנסת אורחים (דברינו [הכנסת אורחים של אברהם](#) בפרשת וירא. כמו כן ראה פסיקתא רבתי (איש שלום) פסקא כה - עשר תעשר, על רבי עקיבא שקיבל כסף מרבי טרפון לעשות עסקה ולקח מצוות בחכמה - הלך ופיזר לצדקה.

⁵ ראה הפסוק המלא שם: "וְאֵת עֲצָמוֹת יוֹסֵף אֲשֶׁר הָעֵלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם קָבְרוּ בְשֵׁכֶם בְּחֶלְקַת הַשְּׂדֵה אֲשֶׁר קָנָה יַעֲקֹב מֵאֵת בְּנֵי חָמוֹר אֲבִי שָׁכֶם בְּמֵאָה קֶשֶׁטָה וַיְהִי לְבְנֵי יוֹסֵף לְנַחְלָה". ועוד נידרש לפסוק זה אשר סוגר את המעגל שנפתח בפרשתנו, או שמא נפתח הרבה לפני כן, עמוק בספר בראשית.

⁶ לא נראה שזו טענה להלכה שהרי כבוד המת בכמה שיותר מלווים. ואדרבא, אם הגדול מטפל, למה לא יצטרפו הקטנים לגדולים בקל וחומר?

⁷ סוף הפסוק ביהושע לעיל, ממנו לומד הדרשן שבני יוסף (שני שבטים, אפרים ומנשה) כן טפלו בעצמות ראש שבטם. וגם למדנו מהמשך הדרשה, שלפחות מקצת בני ישראל הצטרפו למשה בגאולת ארונו של יוסף ממצרים.

⁸ ראה שטיינזלץ במקבילה בגמרא סוטה למה מרובים? "מוטב שיטפלו בו כל ישראל ולא רק צאצאיו". טענה זו אפשר להבין, שבני יוסף לא רצו להפוך את הטיפול בעצמותיו של יוסף והבאתו לקבורה בארץ לעניין שבטי / משפחתי שלהם והעדיפו שכל ישראל, שאר השבטים עם משה, יטפלו בו. יש בכך השלמה נוספת של סיפור יוסף ואחיו כפי שנראה להלן.

⁹ בַּעַץ בלשון חכמים הוא סוג של עופרת זולה, בדיל או עופרת או סגסוגת שלהם ועוד מתכות זולות שקל להתיכם. ראה גמרא ראש השנה כד ע"ב (עבודה זרה מג ע"א, מנחות כח ע"ב) על המנורה הזמנית שעשו החשמונאים: "שפודין של ברזל היו, וחיפום בבעץ. העשירו - עשאוים של כסף, חזרו העשירו - עשאוים של זהב". ראה גם גמרא בבא בתרא פט ע"ב שאין עושים משקלות של בעץ.

¹⁰ ראה הנוסח בקטע זה במקבילה במכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דויהי פתיחתא: "בא (משה) ועמד על נילוס נטל צרור זרק לתוכו זעק ואמר: יוסף יוסף! הגיעה השבועה שנשבע הקב"ה לאברהם אבינו שהוא גואל את בניו. תן כבוד לה' אלהי ישראל ואל תעכב את גאולתך, כי בגללך אנו מעוכבים. ואם לאו - נקיים אנחנו משבועתך.

¹¹ בקטע שהשטנו משה המדרש את ארון המתכת של יוסף שנעשה נס שעלה וצף על המים עם המעשה אצל אלישע שהציף גרון מברזל של אחד מבני הנביאים שנפל לירדן (מלכים ב פרק ו). ומסיים המדרש שם: "והלא דברים קל וחומר ומה אלישע תלמידו של אליהו תלמידו של משה כך משה רבו של אליהו רבו של אלישע על אחת כמה וכמה".

¹² בנוסח המכילתא: "בקיפוסולין של מצרים היה קבור יוסף" ובגמרא סוטה: "בקברניט של מלכים היה קבור".

¹³ ובנוסח הגמרא בסוטה: "מיד צף ארונו של יוסף" וגם: "באותה שעה, נזדעזע ארונו של יוסף". ראה פירוש אבן עזרא על הפסוק: "לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא" בעשרת הדברות, שמאריך לדון בחומרת השבועה, ומביא את הדוגמא של משה והעלאת עצמות יוסף: "והנה משה נביא הנביאים בעת התעסק כל ישראל לנצל את מצרים, ועיני כל ישראל עליו, אז התעסק בעצמות יוסף בעבור שהשביע

והיו שני ארונות מהלכין: אחד ארון קודש ואחד ארון של מת, והיו כל עוברין ושבין אומרים: מה טיבן של שני ארונות הללו? אמרו להם: אחד ארון קודש ואחד ארון של מת. אמרו להם: וכי איפשר לארון קודש להלך עם ארונו של מת? אמרו להם: מת מוטל¹⁴ בארון זה, קיים מה שכתוב ומונח בארון זה.¹⁵

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דזיהי פתיחתא

... ולא עוד, אלא שעם יעקב עלו עבדי פרעה וזקני ביתו ... ועם יוסף עלו הארון והשכינה והכהנים והלויים וכל ישראל ושבעה ענני כבוד. ולא עוד, אלא שהיה מהלך ארונו של יוסף עם ארון חי העולמים והיו עוברים ושבים אומרים: מה טיבן של שני ארונות הללו? והם אומרים להם: זה ארונו של מת וזה ארונו של חי העולמים. ואומרים להם: מה טיבו של מת להלך עם ארון חי העולמים? ואומרים להם: המונח בארון זה, קיים מה שכתוב במונח בארון זה.¹⁶ במונח בארון זה כתיב: אנכי ה' אלהיך (שמות כ ב), וביוסף כתיב: התחת אלהים אני (בראשית נ יט). במונח בארון זה כתיב: לא יהיה לך אלהים אחרים, וביוסף כתיב: את האלהים אני ירא¹⁷ וכו'.

ספרי דברים פרשת וזאת הברכה פסקא שמח

"שמע ה' קול יהודה ... ואל עמו תביאנו" (דברים לג ז) - שיקבר עם אבות בארץ. רבי יהודה אומר: וכי עצמות יוסף בלבד העלו ישראל ממצרים? והלא כל שבט ושבט העלה עצמות שבטו ממצרים, שנאמר: "והעליתם את עצמותי מזה אתכם" (שמות יג יט).¹⁸ שאין תלמוד לומר "אתכם". מה תלמוד לומר "אתכם"? שכל שבט ושבט העלה עצמות שבטו ממצרים.¹⁹ ומה תלמוד לומר "ואל עמו תביאנו"? שנקבר עם אבות בקבורתם.²⁰

מסכת פסחים סז ע"א, נזיר מה ע"א

וטמא מת מותר ליכנס למחנה לוייה.²¹ ולא טמא מת בלבד אמרו, אלא אפילו מת עצמו, שנאמר: "ויקח משה את עצמות יוסף עמו", עמו - במחיצתו!²²

את בני ישראל, וכל זה בעבור חומר השבועה". מנגד, ראה רש"י שמות לב ד שמשה העלה את ארונו של יוסף ע"י השְׁבִיעָה שהביאה בעקיפין לחטא העגל: "מיכה היה שם שיצא מתוך דמוסיר בנין שנתמעך בו במצרים, והיה בידו שם, וטס שכתב בו משה עלה שור, עלה שור, להעלות ארונו של יוסף מתוך נילוס, והשליכו לתוך הכורש ויצא העגל". ראה גם רש"י סנהדרין קג ע"ב: "זה פסלו של מיכה - כשכתב משה את השם והשליכו על נילוס להעלות ארונו של יוסף, בא מיכה ונטלו בהחבא, והיינו דכתיב ועבר בים צרה - כשהעביר הקדוש ברוך הוא לישראל עבר מיכה עמהם שבידו השם - לעשות העגל".

¹⁴ המת המוטל

¹⁵ נוסח הגמרא בסוטה דומה מאד לנוסח זה (כאן העתיקה הגמרא מהתוספתא ולא מהמכילתא), אבל עם "תוספת קטנה". ראה נוסח הגמרא שם: "וכל אותן שנים שהיו ישראל במדבר, היו שני ארונות הללו אחד של מת ואחד של שכינה מהלכין זה עם זה וכו'". כל אותם שנים שנדדו ישראל במדבר! מהלך של שלושת ימים בראש פרשתנו הומר במהלך של שנה ועוד (אילולי חטא המרגלים) וזה האחרון הומר במהלך של ארבעים שנה וארבעים ושניים מסעות! ראה דברינו [אלה מסעי](#) בפרשת מסעי. וכל אותם שנים נושא עם ישראל את ארון הברזל הכבד של יוסף! ארוכה הדרך להחזיר את יוסף הבייתה.

¹⁶ אבל זה רק לאחר מתן תורה, נכון יותר, לאחר לוחות שניים שירדו עפ"י חז"ל ביום הכיפורים. אבל היכן הושמו לוחות אלה? הרי את המשכן סיימו רק חצי שנה מאוחר יותר! ראה דברינו [שני ארונות הין](#), על ארון העץ שעשה משה מיד ברדתו מההר עם הלוחות השניים, דברים ראש פרק י. מיד לאחר יום הכיפורים כבר אפשר היה לומר: קיים זה מה שכתוב בזה. ולמעשה הלכו במדבר עם שלושה ארונות, כמובא בדברינו [שני ארונות הין](#) בפרשת עקב. ולהלן נראה שהיו עוד הרבה ארונות!

¹⁷ ראה במקבילה של קטע זה בירושלמי ברכות פרק ב הלכה ג, שמכניס לתמונה את אומות העולם: "שני ארונות היו מהלכין עם ישראל במדבר: ארונו של חי העולמים וארונו של יוסף. והיו אומות העולם אומרים: מה טיבן של שני ארונות הללו? והיו ישראל אומרים להן: זה ארונו של יוסף עם ארונו של חי העולמים. והיו אומות העולם מונים את ישראל ואומרים: וכי איפשר לארון המת להיות מהלך עם ארונו של חי עולמים? והיו ישראל אומרים: על ידי ששימר זה מה שכתוב בזה". קיים זה מה שכתוב בזה, או שימר זה מה שכתוב בזה, הוא גם מנהג שנהגו בקבורה של תלמיד חכם להניח ספר תורה לצידו ולומר: "קיים זה מה שכתוב בזה". ראה הסוגיה בגמרא בבא קמא יז ע"א שמתחילה בתיאור קבורתו של חזקיהו וממשיכה בדיני קבורה והספד של תלמידי חכמים בימיהם: "שהניחו ספר תורה על מטתו, ואמרו: קיים זה מה שכתוב בזה. והאידנא נמי עבדינן הכי! אפוקי מפקינן, אנוחי לא מנחינן. ואיבעית אימא: אנוחי נמי מנחינן, קיים לא אמרינן ... הדר אמר לן: אפילו קיים אמרינן, לימד לא אמרינן".

¹⁸ חזרנו להערה 1 באשר להבדל בין נוסח השבעת יוסף את בני ישראל ובין הציטוט בפרשתנו. משה הוא שמוסיף את המילה "אתכם". האם כאשר בא משה לגאול את ארונו של יוסף, נזכר בארונותיהם של כל שאר השבטים? מי הוציא את ארונות שאר השבטים? ראה שוב תחילת התוספתא בה פתחנו.

¹⁹ לא רק את עצמות יוסף נשאו שבטי ישראל ארבעים שנה במדבר. כל שבט נשא את מתיו, את עצמות ראש שבטו משנים עשר בני יעקב, בחזרה לקבר בארץ ממנה ירדו בגין שנאת אחים. סה"כ 14 ארונות נשאו בני ישראל במדבר. ורק שבט אחד לא נשא עמו את עצמות ראש שבטו. מי הוא?

²⁰ בראשית הדרשה: "שיקבר עם אבות בארץ" ובסופה: "שנקבר עם אבות בקבורתם". האם נקבר יהודה במערת המכפלה או בסמוך לה, שהיא אגב בחבל נחלתו? או אולי הכוונה כמו בראש הדרשה, שייקבר בארץ: "אל עמו תביאנו" - אל ארצו תביאנו. וכל הנקברים בארץ מתקיים בהם: "וכפר אדמתו עמו". ראה דברינו [קבורה בארץ ישראל](#) בפרשת ויחי. נחזור לארונו של יוסף.

²¹ לא למחנה הכהונה, לא למשכן או למקדש.

²² ראה תוספתא מסכת כלים (בבא קמא) (צוקרמאנדל) פרק א הלכה ח: "נכנסו מצורעים לפני מן החומה לוקין את הארבעים. זבין וזבות נדות ויולדות להר הבית לוקין שמונים. טמא מת נכנס להר הבית. ולא טמא מת בלבד אמרו, אלא אפילו מת עצמו שנאמר: ויקח משה את עצמות יוסף עמו. עמו - במחנה לוייה". ארונו של יוסף נמצא במחיצתו של משה, לא במחנה אפרים או מנשה. זו זכותו

מסכת סוכה דף כה עמוד א

והעוסק במצוה פטור מן המצוה ... מהתם נפקא, דתניא: "ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם וכו'" (במדבר טו). אותם אנשים מי היו? נושאי ארונו של יוסף היו, דברי רבי יוסי הגלילי.²³

וְאֵת עֲצֻמוֹת יוֹסֵף אֲשֶׁר הָעֵלּוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם קָבְרוּ בְּשֶׁכֶם בְּחֻלְקֵת הַשְּׂדֵה אֲשֶׁר קָנָה יַעֲקֹב מֵאֵת בְּנֵי חַמּוֹר אָבִי שְׁכֶם בְּמֵאָה קֶשִׁיטָה וַיְהִי לְבְנֵי יוֹסֵף לְנַחֲלָה: (יהושע כד לב).²⁴

בראשית רבה פה ג

רבי הונא בשם רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי: כל מי שמתחיל במצוה ואינו גומרה ואחר בא וגומרה, היא נקראת על שמו של שני. זהו שכתוב: "ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל" (יהושע כד לב). ולא משה העלים? שנאמר: "ויקח משה את עצמות יוסף עמו" (שמות יג ט). אלא לפי שנגזר עליו שלא יכנס לארץ, וְאֵלּוּ נִטְפְּלוּ בָהֶם, לפיכך נקראת על שמם.²⁵

מושלים משל: למה הדבר דומה? לליסטים שנכנסו למרתף של יין. נטלו קנקן אחד ושתו אותו. הציץ עליהם בעל המרתף, אמר להם: יערב לכם, יבושם לכם, ימתק לכם! שיתם את היין, השיבו הקנקן למקומו. כך אמר הקב"ה לשבטים: מכרתם את יוסף, השיבו עצמותיו למקומו. דבר אחר: אמר להם יוסף: משיבוע אני עליכם שממקום שגנבתוני, לשם תחזירוני. וכך עשו בני ישראל, שנאמר: "ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם".²⁶

מסכת סוטה פרק א משנה ט

... יוסף זכה לקבור את אביו ואין באחיו גדול ממנו, שנאמר: ויעל יוסף לקבור את אביו ... ויעל עמו גם רכב גם פרשים" (בראשית נ ז-ט). מי לנו גדול מיוסף, שלא נתעסק בו אלא משה. משה זכה בעצמות יוסף, ואין בישראל גדול ממנו, שנאמר: "ויקח משה את עצמות יוסף עמו" (שמות יג ט). מי גדול ממשה, שלא נתעסק בו אלא המקום, שנאמר: "ויקבור אותו בגיא" (דברים לד ו). לא על משה בלבד אמרו, אלא על כל הצדיקים, שנאמר: "והלך לפניך צדקך כבוד ה' יאספך" (ישעיה נח ח).²⁷

שבת שלום

ושנה טובה לאילנות²⁸

מחלקי המים (לאדם ולעץ השדה)

של משה ואחריתו כמנהיג שהיה חכם לקחת מצוות במקום את ביזת מצרים. "להודיע חכמתו וחסידותו של משה", כלשון המכילתא. ארון יוסף לא נכנס למחנה הכהונה או המשכן, אבל משה יוצא ובא ממחיצתו של ארון יוסף המת (ומן הסתם נטמא) למחיצת קודש הקדשים של אוהל מועד, שגם אהרון לא נכנס רק פעם בשנה! זה הסמל האמיתי של קיים זה מה שכתוב בה.

²³ וכך גם בספרי במדבר פסקא סח, שהאנשים שהיו טמאים ולא יכלו לעשות הפסח הם נושאי ארון עצמות יוסף. ובחיבור למדרש ספרי וזאת הברכה לעיל, גם נושאי הארונו של כל שאר השבטים. ואולי גם התחלפו ונשאו במשמרות. אמנם רבי עקיבא חולק על שיטה זו ור' יצחק טוען שיכלו להיטהר, אבל מעניינת שיטת ר' יוסי הגלילי שבזכות עצמות יוסף קבלנו את דין פסח שני, שנותן הזדמנות לקיים את מצוות פסח ולזכור את יציאת מצרים, למי שלא יכול היה לקיים פסח בזמנו. על החמצה של חגים אחרים, אומר המדרש: "מעוות לא יוכל לתקון", אבל לפסח, יש תקנה.

²⁴ כאן נסגר כאמור המעגל. משה לא זכה להיכנס לארץ ולהשלים את משימתו ויוסף זכה. עצמותיו של יוסף הובאו לקבורה בארץ ואילו עצמותיו של משה: "גזרת עלי במדבר יפלו עצמותי" (איכה רבה פתיחתא כד). על כך גם אומר המדרש את הדברים הקשים: "מי שהודה בארצו נקבר בארצו. ומי שלא הודה בארצו אינו נקבר בארצו" (דברים רבה ב ח).

²⁵ ושוב בגמרא סוטה יג ע"ב: "כתיב: ויקח משה את עצמות יוסף עמו, וכתיב: ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל וגו'! א"ר חמא בר' חנינא: כל העושה דבר ולא גמרו ובא אחר וגמרו, מעלה עליו הכתוב על שגמרו כאילו עשאו. ראה דברינו [המתחיל במצווה הוא גומרה](#) בפרשת מטות. אחרי כל טרחו הגדולה של משה, נקראת המצווה על שם בני ישראל, הם שהתעסקו בביזה בעוד שמשה טורח בארונו של יוסף.

²⁶ ובמכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דויה פתיחתא: "רבי נתן אומר: מפני מה השביע את אחיו ולא השביע את בניו ... משביע אני עליכם ממקום שגנבתוני לשם תחזירוני. וכן עשו לו שנאמר: ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם בחלקת השדה אשר קנה יעקב מאת בני חמור אבי שכם במאה קשיטה ויהיו לבני יוסף לנחלה (יהושע כד לב)". אבל בגמרא סוטה משמע שזו הייתה יוזמה של בני ישראל, של צאצאי האחים אשר מכרו את יוסף: "מאי שנא בשכם? אמר ר' חמא בר' חנינא: משכם גנבוהו, ולשכם נחזיר אבידתו". לפיכך, לא יכול היה משה לסיים את המצווה. משה טרח בהעלאת ארונו של יוסף והחזקתו כל אותם ארבעים שנה. העלאת ארונו של יוסף היא תזכורת מתמדת לחטא האחים כלפניו. אבל את האקורד המסיים, את גמר המצווה עשו בני ישראל, צאצאי האחים שמכרו את יוסף לעבד. שיתם את היין? החזירו לפחות את החבית למקומה.

²⁷ ומשה "איש האלהים"? הקב"ה יטפל בקבורתו.
²⁸ ובזכותם תהיה שנה טובה גם לנו "כי האדם עץ השדה" (דברים כ ט) - מלמד שחיי של אדם אינם אלא מן האילן" (ספרי דברים פסקא רג) ו"מה האדם נותן דין וחשבון, אף עצים נותנים דין וחשבון" (בראשית רבה כו ו).